

[B] **VAN ALLITERATIE TOT ZEUGMA. HET GROOT
RETORISCH WOORDENBOEK VAN PAUL CLAES**

Harold Polis omschreef op 6 mei 2015 in Antwerpen de boven de doopvont gehouden nieuwe uitgeverij met zijn eigen naam o.a. als volgt: een sweatshop waar dag en nacht in ploegen van drie onverdroten teksten worden gepolijst, een vluchtstrook voor kunstenaars, een clublokaal voor habitués van de Parnassus, een achterafkamer waar tegengestelde gedachten worden afgetoetst, een kelder waar metaforen rijpen, een laatste avondmaal van leerlingen met en zonder meester, een ambassade in oorlogsgebied waar de retenue convenable en de vredesgedachte worden beoefend, een veldhospitaal waar geblesseerde schrijvers worden opgelapt, een deeltjesversneller voor wilde plannen, een grot waar Plato voor verrassingen komt te staan, een scheermes van Ockham (of van Hitchens), een wonderbaarlijke visvangst, een plek waar de maan wordt gespleten, een verdorven genootschap dat de Verlichting het nakijken geeft, een bibliotheek waar Borges de rekken vult.

Het zijn metaforen: “Semantische figuur, betekenisverandering van een woord of wending op grond van gelijkenis (similariteit) of analogie”, lees ik in het *Groot retorisch woordenboek Lexicon van stijlfiguren*. Bij metonymieën gebeurt dan weer de “verandering van een term door een andere op grond van nabijheid of contigüiteit (ruimtelijk, tijdelijk, causaal of logisch verband tussen twee zaken). Door betekenisvergljiding, accentverlegging of focusverschuiving valt de aandacht op een randverschijnsel.” Kort geformuleerd: A wordt door B vervangen, niet op basis van een innerlijke gelijkenis, zoals bij de metafoor, maar van een uitwendig verband.

“Brussel” is vaak zo’n metonymie. Het staat dan voor het Europese machtscentrum, de Europese Commissie en bureaucratie die de burgers in Europa regeert zonder aanspreekbaar te zijn: een log ding, geen persoon – een zwart gat (dat laatste is dan weer een metafoor).

“Metaforen dragen bij tot verrijking, veelduidigheid en toepasbaarheid van de taal. Ze spelen niet alleen een rol in retoriek en literatuur, maar ook in filosofie en wetenschap”, lees ik nog bij het lemma.

Iedereen gebruikt stijlfiguren. Het zijn manieren om een boodschap duidelijker, boeiender en doeltreffender te maken: het zijn dus retorische middelen. Paul Claes en Eric Hulsens hebben alle mogelijke stijlfiguren gedefinieerd en hun functie beschreven. Claes begon al in de jaren zeventig met het aanleggen van kaartenbakken vol voorbeelden. Dit is een woordenboek geworden, maar ook een leesboek, een bladerboek en een studieboek, een gids voor taalacrobatiek en taalplezier. Het is beperkter in opzet en focus dan het *Lexicon van literaire termen* (Van Gorp e.a. 1980, 2007 en *Algemeen letterkundig lexicon*, Van Bork e.a., 2012).¹ Alle lemmata (zo'n duizend, zeg maar van "alliteratie" tot "zeugma") krijgen voorbeelden mee, vooral uit de literatuur (in verschillende talen), van Shakespeare tot Bob Dylan en van Ovidius tot Annie M.G. Schmidt.

Een schertsvertaling (die ook een klankvertaling is)? "Luxe, calme et volupté" wordt bij Bomans "Luxe, kalmte en volop thee".

Het boek is een schatkamer vol weetjes: dat Stromae een anagram is van "Maestro" en "Un veto Corse la finira" (Een veto van een Corsicaan wordt haar einde) van "Révolution française". Dat het Engels een miljoen woorden telt, het Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal ongeveer 250.000; dat het Frans 1.500 woorden heeft voor de geslachtsdaad, dat Shakespeare 24.000 verschillende woorden gebruikt in zijn werk, Racine 3.700 maar d'Annunzio 40.000.

Wie wil weten wat een pastiche is, verwijs ik graag naar de drieëndertig versies (in: *Ziel van mijn ziel. Elegieën*) van het zielsgedichtje van keizer Hadrianus, dat Claes zelf zo vertaalt:

Mijn zieltje licht en pril,
 jij blijft mijn kameraad
 nu jij naar streken wil
 zo vaal, zo kaal, zo kil
 dat ons de lach vergaat.

Claes vergast ons in deze afdeling van zijn laatste gedichtenbundel op pastiches die van Deelder, Bilderdijk, Hanlo, Tollens maar ook van Valéry en Blake zouden kunnen zijn. Ik beken eerlijk dat ik er ooit in getuind ben, toen ik deze pastiches à la Gezelle en Claus voor echte vertalingen aanzag:

Ariaen's zielsgedichtje

O Zielken zoo lief en zoo lucht,
 zoo gast als gezelle van 't lijf,
 gij zocht u een ander verblijf:
 zoo bleek en zoo bloot en zoo stijf,
 is kleen nog de kans op een' klucht!

Soul Sister

Zieltje (zo geil en labiel
 lag je bij mijn lichaam in bed)
 waarom vertrok je
 naar dat laag en donker moederland?
 is dit je laatste sick joke?

Ziel van mijn ziel. Elegieën staat in het teken van afscheid, verlies en dood. Je vindt er dodenmaskers, twaalf grafgedichten voor de dichteres Christine D'haen, uit het Latijn, Italiaans en Frans vertaalde treurgedichten. In een sonnet (*De weg*) vormen de veertien regels de veertien staties van de kruisweg van Christus. Claes is geen bevlogen *poeta vates* maar een *poeta faber*, een vakman die zijn vak als geen ander kent, de topoi uit de losse hand strooit, de stijlfiguren etaleert.

Kijk hoe hij in twee gedichten voor de dichteres Christine D'haen de anafoor (het nadrukkelijk herhalen van een of meer woorden bij het begin van een tekst) gebruikt en subtiel varieert.

Testament

Neen, geen memento,
 geen liturgie,
 geen laf lamento,
 geen lethargie.
 (...)

Herinnering

Herinner mij, herinnering,
 de dag dat ik naar haar toe ging.

Herinner mij, o siddering,
 de dubbele deur die openging.

Herinner mij, verwondering,
hoe zij de vreemdeling ontving.

Herinner mij, verandering,
de eerste woordenwisseling.

Herinner mij, verwijdering,
de laatste avondwandeling.

Herinner mij, weerspiegeling,
de maan die in het water hing.

Herinner mij, verduistering,
die duizeling die haar beving.

Vergeet voorgoed, herinnering,
de dag dat zij ten onder ging.

Het Woordenboek is, als hij en wij goed tellen, Claes' honderdzeventiende boek. Hij heeft vertalingen uit het Latijn (o.a. Catullus en Horatius), Grieks (o.a. Sappho, Heraclitus) Frans (o.a. Rimbaud en Valéry), Engels (o.a. de *Ulysses* van James Joyce en *The Waste Land* van T.S. Eliot), Italiaans en Spaans op zijn palmares, romans, gedichten (in verschillende talen), essays, kritieken, literatuurwetenschappelijke studies. Als er één omschrijving voor deze erudiete duizendpoot zou moeten worden gevonden, dan deze: *philologos* in alle betekenissen van het woord – van beoefenaar van alle grammatica's tot minnaar van het woord.

LUC DEVOLDERE

PAUL CLAES & ERIC HULSENS, *Groot Retorisch Woordenboek*.

Lexicon van stijlfiguren, Vantilt, Nijmegen, 2015, 160 p.

PAUL CLAES, *Ziel van mijn ziel. Elegieën*, De Bezige Bij,

Amsterdam/Antwerpen, 2015, 128 p.

Noot

(1) Het *Algemeen Letterkundig Lexicon* van Van Gorp e.a. is online te raadplegen bij de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren. Het is in 2015 geactualiseerd en uitgebreid met links en audiofragmenten:

www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/